

Vlaanderen
is kansrijk opgroeien

ZiKo Checklist

Groepsopvang

Opgroeien

Instructies

ZiKo concreet:

Stap 1

- Formulier A: observatie van maximaal 10 kinderen per groep op twee verschillende momenten

Stap 2

- Formulier B: verklaring voor hoge en lage scores

Stap 3

- Formulier C: invullen van de checklist voor aanpakfactoren
- Formulier D: bepalen van werkpunten en concrete acties

Starten met ZiKo

Maak tijd vrij voor ZiKo. Plan in je agenda wanneer je de verschillende stappen zal zetten en spreid ze over een viertal weken. Leg meteen vast wanneer je ZiKo een tweede keer zal gebruiken. Het is aanbevolen de zelfevaluatie minimaal om de 6 maanden te laten plaatsvinden.

Wanneer?

Kies een dag die zo veel mogelijk de normale gang van zaken weerspiegelt. Zo krijg je de meest realistische kijk op de opvang. Vermijd dagen zoals sinterklaas, carnaval, enz., die je een vertekend beeld kunnen geven. De kinderen kunnen dan nogal angstig of juist heel uitbundig reageren.

Voor de opvang van 0 tot 3 jaar

TIJDSTIP

Observeer elke leefgroep tweemaal op verschillende dagen (in een tijdspanne van maximum 1 week). Een onthaalouder observeert al haar kinderen tweemaal.

Spreek een vast moment af voor de start van de eerste en van de tweede observatie:

- tijdstip 1: start om 9.00u 's morgens;
- tijdstip 2: start om 9.45u 's morgens op een van de daaropvolgende dagen.

(De eerste observatie hoeft niet per se om 9.00u plaats te vinden. Het mag ook andersom: de eerste observatie om 9.45u en de tweede om 9.00u)

AANTAL KINDEREN

Werk met maximaal 10 kinderen per observatieronde in een leefgroep. Tijdens de tweede observatie neem je zoveel mogelijk kinderen die nog niet aan bod kwamen.

Voor de buitenschoolse opvang

TIJDSTIP

Het eerste moment valt tijdens de NASCHOOLSE OPVANG:

- De eerste observatie begint 15 minuten na het begin van de opvang.
- Als de groep meer dan 20 kinderen telt, volgt een tweede observatie een kwartier nadat de vorige is beëindigd.

Het tweede observatiemoment binnen dezelfde week kies je zelf. Afhankelijk van de grootte van je groep ga je één of twee keer 30 minuten observeren tijdens deze vastgestelde momenten:

- VOORSCHOOLSE OPVANG: 7.30u – 8.00u
- NASCHOOLSE OPVANG: met ingang van het tweede kwartier in de opvang (zie boven)
- WOENSDAGNAMIDDAG of tijdens de VAKANTIEOPVANG: 14.00u – 14.30u of 16.00u – 16.30u

AANTAL KINDEREN

Observeer de kinderen op de verschillende vestigingsplaatsen.

Voorzie altijd twee observatiemomenten per groep.

Ben je met maximaal 20 kinderen op een vestigingsplaats, dan volstaat het om 10 kinderen te observeren. Ben je met meer dan 20 kinderen, dan volgt een tweede observatie van 10 kinderen een kwartier nadat de vorige is beëindigd. Voor de tweede meting neem je zoveel mogelijk andere kinderen.

	Minder dan 20 kinderen	20 kinderen of meer
1ste moment	1 observatie tijdens een avondopvang	2 observaties tijdens een avondopvang
2de moment	1 observatie tijdens een opvangmoment naar keuze	2 observaties tijdens een opvangmoment naar keuze

Als je deze instructie volgt, is het makkelijker om de resultaten van de observaties met elkaar te vergelijken.

Als je ZiKo voor de eerste keer gebruikt, observeer je het best op de bovenvermelde tijdstippen. Niets belet je om later de kinderen ook op andere momenten te observeren. Bijvoorbeeld als je wil nagaan hoe kinderen zich voelen en gedragen tijdens het brengen of halen, tijdens het opruimen, tijdens het eten,...

Stap 1: meten van welbevinden en betrokkenheid

Als je het meten van welbevinden en betrokkenheid onder de knie hebt, kan je echt starten met 'stap 1' van ZiKo. Je gaat een uitspraak doen over het niveau van welbevinden en betrokkenheid van een aantal kinderen op een bepaald moment in de opvang. Daarbij maak je gebruik van Formulier A (1 formulier per observatieronde).

Instructies voor formulier A:

- Kies zorgvuldig de dagen en momenten waarop je gaat kijken. Plan deze in je agenda.
- Noteer vooraf in de eerste kolom van formulier A de namen van de kinderen van de groep die je gaat observeren.
- Doe dit in alfabetische volgorde volgens hun achternaam.
- Neem maximaal 10 kinderen.
- Start met het eerste kind op de lijst en observeer het aandachtig.
- Observeer gedurende (maximaal) twee minuten. Probeer daarbij meteen een (voorlopige) inschatting van welbevinden en betrokkenheid te maken.
- Beschrijf wat je zag in de kolom 'observatie' en vermeld daarbij niet alleen wat het kind op dat moment deed, maar ook de signalen die je score voor welbevinden en betrokkenheid verklaren.
- Breng de uiteindelijke scores aan in de twee cirkels (derde kolom).
- Start met de observatie van het volgende kind en werk de lijst verder af.

VOORBEELD VAN EEN DEEL VAN EEN INGEVULD FORMULIER A

Naam kind	Observatie	Welbevinden/betrokkenheid
1. Emma	<ul style="list-style-type: none"> • zit in de poppenhoek, speelt met veel onderbrekingen, heeft een pop vast, kijkt zoekend naar iets en stopt met zoeken • neutrale, maar wel ontspannen houding. 	
2. Robbe	<ul style="list-style-type: none"> • danst uitbundig mee met een aantal andere kinderen en de begeleidster, gaat er zo in op dat hij niet merkt dat zijn mama binnenkomt. • lacht, zingt mee, heeft een stralende blik. 	
3. Thomas	<ul style="list-style-type: none"> • staat aan de kant terwijl de groep met een dansje bezig is, zijn blik is afwezig, hij kijkt nauwelijks op. • heeft een neutrale houding: toont geen signalen van onbehagen of van plezier. 	

Stap 2: verklaren wat je meet

In stap 2 probeer je zo veel mogelijk verklaringen te zoeken voor je meetresultaten. Je maakt gebruik van formulier B.

Instructies voor formulier B:

- Als je met meerdere begeleiders bent, doe je dit samen.
- Overloop alle observaties met hoge scores (niveaus 4 en 5) voor welbevinden en/of betrokkenheid.
- Neem terwijl je dat doet de linkerhelft van formulier B voor je.
- Zoek in de rubrieken een verklaring voor de hoge scores. Beschrijf wat tot dit hoge welbevinden en deze hoge betrokkenheid heeft bijgedragen.
- Overloop nu de observaties met lage scores (niveau 1 en 2) voor welbevinden en/of betrokkenheid.
- Ga dan naar de rechterhelft van formulier B.
- Zoek met behulp van de rubrieken voor elk van de observaties een verklaring voor de lage scores voor welbevinden en betrokkenheid.

VOORBEELD VAN EEN INGEVULD FORMULIER B

De hoge scores voor welbevinden en betrokkenheid hebben te maken met		De lage scores voor welbevinden en betrokkenheid hebben te maken met	
1. een rijk aanbod		1. het aanbod voldoet niet <i>In de poppenhoek ligt te veel materiaal: bedjes en Maxi-Cosi's staan op elkaar gestapeld en er ligt een berg verkleedkleden: weinig uitnodigend</i>	
2. een positieve sfeer en een positief groepsklimaat		2. een negatieve sfeer en een negatief groepsklimaat	
3. ruimte voor initiatief <i>Er zijn verschillende keuzemogelijkheden, waardoor kinderen zijn beland bij wat hen echt interesseert.</i>		3. te weinig ruimte voor initiatief	
4. doeltreffende organisatie		4. weinig doeltreffende organisatie	
5. inlevende manier van begeleiden <i>Stimulerend tussenbeide komen: de begeleider danst mee.</i>		5. weinig inlevende begeleidingsstijl	
Kindfactoren	Bijzondere omstandigheden	Kindfactoren <i>Robbe gaat pas naar school en is de tweede week in de naschoolse opvang.</i>	Bijzondere omstandigheden

Stap 3: verbeteren wat je kan

In stap 3 ga je een overzicht maken van de sterke en zwakke punten van de opvang. Hiervoor gebruik je formulier C. Nadien ga je keuzes maken. Formulier D helpt je hierbij.

Instructies voor formulier C:

De lijst is opgedeeld in vijf herkenbare 'momenten' in je werking:

- **(Ont)haalmoment**
- **Spelmoment binnen en buiten**
- **Eetmoment**
- **Verzorgingsmoment**
- **Rustmoment**

De opdeling in verschillende 'momenten' geeft je de kans om elk van deze situaties voor jouw opvang onder de loep te nemen. Dat heeft het voordeel dat je de lijst niet in één keer hoeft door te nemen, maar situatie per situatie kan bekijken.

Voor elk van deze momenten komen de volgende vijf invalshoeken in de lijst terug (zie ook formulier B):

- **Aanbod**
Hoe rijk is de omgeving voor kinderen?
- **Sfeer**
In welke mate voelen kinderen zich thuis in de omgeving en in de groep?
- **Ruimte voor initiatief**
Hoeveel vrijheid hebben de kinderen?
- **Organisatie**
Is er een efficiënte organisatie van de dag en van de ruimte, duidelijk afgestemd op het kind?
- **Begeleiderstijl**
Hoeveel inlevingsvermogen is er bij het omgaan met de kinderen?

Het doel van de checklist is jezelf een spiegel voor te houden en jezelf te inspireren tot verbetering. Waar sta je en wat kan beter?

Per uitspraak ga je beoordelen of ze volledig, gedeeltelijk of totaal niet van toepassing is

VOORBEELD VAN EEN DEEL VAN EEN INGEVULD FORMULIER A

	Dit zit goed: deze uitspraak is volledig van toepassing op jou. Hier kan je nauwelijks iets aan verbeteren.
	Dit kan beter: deze uitspraak is gedeeltelijk van toepassing op jou. Er zijn al inspanningen geleverd in deze richting, maar je kan nog wel aanpassingen aanbrengen.
	Dit moet aangepakt worden: deze uitspraak is niet van toepassing op jou. Dit vraagt (dringend) om actie van jou!

Probeer de lijst zo eerlijk mogelijk in te vullen. Het is geen controle, maar een hulpmiddel om de kwaliteit te verhogen. Door (stap voor stap) te werken in de richting van deze uitspraken weet je dat je werkt aan het welbevinden en de betrokkenheid van de kinderen.

Stap 3: verbeteren wat je kan

Enkele aanwijzingen

- Uitspraken die voorafgegaan worden door ① zijn niet van toepassing op baby's. De andere stellingen gaan op voor alle kinderen van 0 tot 3 jaar.
- In heel wat stellingen staat 'elk kind' in plaats van het meer algemene 'kinderen'. Hiermee willen we de aandacht vestigen op de kinderen die niet opvallen in de groep, maar ook op 'nieuwe kinderen' die pas in de opvang zijn. Neem ook hen elke keer in gedachten als je de uitspraak voor jouw setting beoordeelt.
- Het onderdeel 'spelmoment' kan je het best apart invullen voor de spelsituatie binnen en de spelsituatie buiten. Alleen zo ga je gericht genoeg kijken naar beide (voor kinderen vaak heel verschillende) omgevingen.

Instructies voor formulier D:

op formulier D zet je de mogelijke werkpunten, afgeleid uit de formulieren B en C, op een rij. Je vult daarna in hoe je de werkpunten gaat aanpakken om tot concrete acties over te gaan.

Na een paar maanden maak je een evaluatie van de initiatieven die je nam. Als je ZiKo een tweede keer gebruikt, kan je meten of de veranderingen tot een hoger welbevinden en een hogere betrokkenheid bij de kinderen hebben geleid.

VOORBEELD VAN EEN DEEL VAN EEN INGEVULD FORMULIER D

Een voorbeeld van een werkpunt:	Concrete acties die we hiervoor nemen:	Evaluatie:
<i>We willen ervoor zorgen dat de ruimte beter ingedeeld wordt, zodat ze overzichtelijk wordt voor de kinderen.</i>	<i>Alle poppenspullen worden in één hoek ondergebracht. Het serviesje wordt in een rekje geplaatst i.p.v. in een doos op de grond. Elke hoek wordt afgebakend met kasten of met dozen en rekjes. Op dozen en kasten worden duidelijke pictogrammen geplaatst.</i>	<i>Positief. Er heerst meer rust in de groep. Kinderen vinden gemakkelijker hun weg en kunnen ongestoord spelen. Toch nog nadenken over meer 'originale' hoeken die we kunnen inrichten.</i>

Stap 1: Observatieschema

ZiKo Formulier A

Groep:		Aantal kinderen:		Aantal begeleiders:		Datum: Van u tot u					
Naam kind		Observatie		Welbevinden/ betrokkenheid		Naam kind		Observatie		Welbevinden/ betrokkenheid	
1				☐ ☐ WB BT		6				☐ ☐ WB BT	
2				☐ ☐ WB BT		7				☐ ☐ WB BT	
3				☐ ☐ WB BT		8				☐ ☐ WB BT	
4				☐ ☐ WB BT		9				☐ ☐ WB BT	
5				☐ ☐ WB BT		10				☐ ☐ WB BT	

De hoge scores voor welbevinden en betrokkenheid hebben te maken met		De lage scores voor welbevinden en betrokkenheid hebben te maken met	
<p>1. een rijk aanbod (goed uitgeruste infrastructuur, divers spelmateriaal, afwisselend aanbod van activiteiten, ...)</p> <p>2. een positieve sfeer en een positief groepsklimaat (aangenaam klimaat, positieve interacties, samenhangigheidsgevoel, ...)</p> <p>3. ruimte voor initiatief (kinderen kunnen vaak vrij activiteiten kiezen, ze worden zo veel mogelijk betrokken bij praktische zaken, bij regels en afspraken)</p> <p>4. een doeltreffende organisatie (duidelijke dagindeling afgestemd op de kinderen, weinig dode momenten, optimale inzet van begeleiding, aangepaste groepering, ...)</p> <p>5. een inlevende begeleidingstijl (rekening houden met gevoelens en behoeften, stimulerend tussenbeide komen en tegelijk ruimte geven om initiatief te nemen, ...)</p>		<p>1. een ontoereikend aanbod (geen aangepaste infrastructuur, weinig of versleten spelmateriaal, nauwelijks aanbod van activiteiten, ...)</p> <p>2. een negatieve sfeer en een negatief groepsklimaat (negatief geladen interacties, onechte stiltes, kinderen en begeleiders hebben geen echte band)</p> <p>3. te weinig ruimte voor initiatief (overwegend opgelegde activiteiten, weinig soepelheid in dagverloop, regels en afspraken, weinig inbreng van kinderen, ...)</p> <p>4. een weinig doeltreffende organisatie (dagindeling niet afgestemd op kinderen, veel dode momenten bij overgangen, begeleiding niet optimaal ingezet, ...)</p> <p>5. een weinig inlevende begeleidingstijl (voorbijgaan aan gevoelens, geen of te weinig boeiende impulsen, kinderen die initiatief nemen worden ontmoedigd, ...)</p>	
<p>Kindfactoren (verjaardag, nieuw zusje, ...)</p>	<p>Bijzondere omstandigheden (een feestje, eerste keer goed weer)</p>	<p>Kindfactoren (verjaardag, nieuw zusje, ...)</p>	<p>Bijzondere omstandigheden (een feestje, eerste keer goed weer)</p>

 : dit zit goed!

 : dit kan beter!

 : dit moet aangepakt worden!

1. Aanbod

Elk kind vindt dadelijk iets waarmee het kan spelen en kan daarbij kiezen uit een gevareerd aanbod. Dat blijft zo totdat het opgehaald wordt.

Ook voor de kinderen die het eerst aankomen of het laatst naar huis gaan, is er altijd een aanbod dat hen interesseert en dat hen op hun niveau uitdaagt. Indien nodig haal je daarvoor 'ander' materiaal of start je (nog) een activiteitje.

DIT GAAN WE AANPAKKEN:

2. Klimaat

De sfeer in de groep is ontspannen en gezellig.

Aankomen en afscheid nemen gebeuren in de ruimte zelf. Ouders kunnen mee in de groep komen.

Elk kind heeft (een) vertrouwensperso(o)n(en) bij wie het 'aankomt' en 'weggaat'. Het heeft een band met deze begeleider(s).

Die kan/kunnen het kind dan ook makkelijk troosten als dat nodig is.

Kinderen die aankomen, worden makkelijk opgenomen in de groep. Als dat nodig is, schakel je hiervoor de onderlinge relaties tussen de kinderen (vriendjes) in.

Een kind kan in zijn tempo ontdooien en zijn plekje vinden.

Je neemt de tijd om kinderen die aankomen echt (warm) te verwelkomen en om afscheid te nemen van kinderen die vertrekken. Als ze dat willen, geef je ook andere kinderen de kans om te komen 'dag zeggen, een kusje te geven.

Je neemt de tijd om met elke ouder even te praten. Zo ontstaat er een vertrouwelijke omgang, waardoor het kind zich geborgen voelt. Ouders kunnen wat langer blijven als ze dat willen. Ze kunnen eventueel zelf hun kindje te slapen leggen, eten geven, uit bed halen, ...

Kinderen en ouders herkennen in de ruimte (de gang, ...) of in de gesprekken met jou hun thuissituatie (foto's, woorden in de gang)

DIT GAAN WE AANPAKKEN:

 : dit zit goed!

 : dit kan beter!

 : dit moet aangepakt worden!

3. Ruimte voor initiatief

 Je stimuleert de kinderen in hun zelfstandigheid. Kinderen doen zo veel mogelijk zelf hun jas aan/uit, zetten hun tas weg, ...
Als een kind het nodig heeft, is er een ritueel om afscheid te nemen. Elk kind krijgt (elke dag opnieuw) de tijd die het nodig heeft om dit afscheid te verwerken en om te wennen. Het kan zelf aangeven wanneer het klaar is om met jou naar de groep te gaan (bv. door de armpjes uit te steken naar jou).
Kinderen kunnen onmiddellijk kiezen waarmee ze gaan spelen.

DIT GAAN WE AANPAKKEN:

4. Organisatie

Bij het brengen en het ophalen is er tijd - zo mogelijk voor de vertrouwenspersoon - om het kind te onthalen of er afscheid van te nemen. Je wisselt met de ouders informatie uit over hun kind. Organisatorische zaken moeten dan even wachten.
Je zorgt ervoor zelf zo veel mogelijk beschikbaar te zijn voor de andere kinderen. Het afscheid van het ene kind betekent geen (lang) wachtmoment voor de andere kinderen. Je kan daarvoor bv. de ouders zelf hun kind laten verluieren.

DIT GAAN WE AANPAKKEN:

 : dit zit goed! : dit kan beter! : dit moet aangepakt worden!**5. Begeleiderstijl****5a. Stimulerend tussenbeide komen**

Je stimuleert dat het kind contact maakt met andere kinderen en/of met jou en je gaat met het kind in interactie.

Je ziet erop toe dat het kind begint te spelen. Indien nodig help je de kinderen te kiezen door samen met hen het aanbod te verkennen. Kinderen worden niet alleen maar 'in gang gezet'. Je volgt hen even en begeleidt hen indien nodig totdat ze intens bezig zijn.

DIT GAAN WE AANPAKKEN:

5b. Gevoeligheid voor beleving

Bij het aankomen en het vertrekken is er individuele aandacht voor het kind (bv. je merkt nieuwe schoentjes op en je verwoordt dat, ...).

Je neemt de tijd voor affectie (bv. kusje en knuffel bij het afscheid, even op de schoot bij het binnenkomen).

Je hebt respect voor elk kind en toont interesse voor wie hij of zij is: je praat niet over zijn of haar hoofd heen, je neemt het kind ernstig, je laat voelen dat je blij bent dat het er is, ...

Je neemt (elke dag opnieuw) de tijd voor kinderen die het moeilijk hebben bij het afscheid. Ze voelen dat je hun emoties kan begrijpen en aanvaarden: hun verdriet, hun boosheid, hun paniek, hun verzet. Ook de kinderen krijgen de tijd.

Je geeft duidelijkheid en zekerheid aan het kind: 'Mama/papa komt straks terug, Eerst nog spelen, eten, slaapje doen en dan...'

Om aan elk kind een gevoel van veiligheid te geven, maak je ook gebruik van tips en raadgevingen van zijn ouders (hoe zij hun kind troosten, geruststellen, ...).

Je besteedt voldoende tijd en aandacht aan het wennen van en aan elk nieuw kind. Je houdt er rekening mee dat de wenperiode voor sommige kinderen langer duurt dan voor andere.

DIT GAAN WE AANPAKKEN:

 : dit zit goed!

 : dit kan beter!

 : dit moet aangepakt worden!

5c. Autonomie verlenen

Kinderen die even willen wennen en tot rust willen komen, krijgen de tijd en de ruimte om even van op afstand te volgen. Dat kan zijn van op jouw schoot, of veilig in een stoeltje aan de kant. Je toetst elke dag opnieuw af of ze jou daarbij nodig hebben.

DIT GAAN WE AANPAKKEN:

 : dit zit goed!

 : dit kan beter!

 : dit moet aangepakt worden!

1. Aanbod			
<p>Materiaal en meubilair zien er goed uit en zijn in goede staat.</p> <p>Er zijn minstens 4 herkenbare hoeken gemaakt, waar kinderen (ook baby's) telkens andere soorten materialen vinden, bv. bewegingshoek, bouwhoek, boekenhoek, knuffelhoek, ... Elke hoek is min of meer afgebakend in de ruimte, maar is meer dan alleen een kast, een mat, een keukentje, ... Elke hoek bevat altijd allerlei speelgoed en spullen.</p> <p>Je doseert de hoeveelheid materiaal in elke hoek. Er ligt niet te veel, maar wel genoeg om goed te kunnen spelen. Het materiaal in elke hoek is gevarieerd, zodat kinderen er een waaier van ervaringen kunnen opdoen.</p> <p>Van op ooghoogte van de kinderen zien de hoeken er aantrekkelijk uit. Ze nodigen de kinderen uit om te komen ontdekken en te spelen.</p> <p>Hoekjes waarin fantasiespel aan bod komt, lijken door hun inrichting en materialen op de 'echte' wereld.</p> <p>Er is dagelijks een aanbod van begeleid spel en vrij spel.</p> <p>Je denkt vooraf na over de activiteiten die je voor de kinderen op touw wil zetten. Daarbij plan je in een week heel verschillende activiteiten (activiteiten op alle ontwikkelingsdomeinen, vanuit thema's die je bij je kinderen ziet leven).</p> <p>Je bouwt wel eens een activiteit op die inspeelt op de interesse van een kind op dat moment.</p> <p>Je denkt regelmatig na over welk aanbod de kinderen nu nodig hebben. Je verandert het aanbod van materiaal en van activiteiten naargelang van de interesses van de kinderen. Het aanbod groeit mee met de groep.</p> <p>Elk kind vindt een afgestemd en voor hem uitdagend aanbod (rekening houdend met zijn behoeften, interesses en mogelijkheden). Bij gemengde leeftijdsgroepen wordt er wel eens een apart aanbod gedaan per ontwikkelingsniveau.</p> <p>Je biedt ook 'niet-aangekocht speelgoed' aan: kosteloze materialen, zelfbedachte materialen, 'echte realistische' materialen, ... (niet conventioneel speelgoed)</p>			
<p>DIT GAAN WE AANPAKKEN:</p>			

 : dit zit goed!

 : dit kan beter!

 : dit moet aangepakt worden!

Alle ontwikkelingsdomeinen komen op verschillende manieren in het aanbod voor:

- Er zijn activiteiten en materialen beschikbaar voor 'grote motoriek', 'fijne motoriek', 'taal', 'ontdekken van de wereld', 'verstandelijke ontwikkeling', 'sociale ontwikkeling'.
- Je ondersteunt kinderen in 'zelfsturing en ondernemen', 'goed in je vel zitten'.

Als je iets nieuws aanbiedt, blijft het vorige aanbod aanwezig zolang er kinderen betrokken mee spelen. Er zijn geen momenten waarop de kinderen niets hebben om mee te spelen.

DIT GAAN WE AANPAKKEN: Binnen:

Buiten:

2. Klimaat

De aanwezige kleuren, doeken en materialen geven de ruimte een gezellige, huiselijke aanblik.

Er heerst een ontspannen en gezellige sfeer: er wordt gebabbeld, gelachen, gezongen, ... Er zijn geen momenten van onechte stiltes of van een ongemakkelijke sfeer. Iedereen voelt zich duidelijk goed in de groep.

Kinderen gaan op in hun spel: ze vervelen zich niet, hangen of dwalen niet rond in de ruimte.

Er is weinig ruzie, protest of gehuil in de groep. Conflicten, protesteren of elkaar duwen, trekken of pijn doen, komen weinig voor.

Jouw stem komt niet boven die van de kinderen uit. Je zorgt mee voor de rust in de groep. Je moet niet voortdurend bezig zijn met het stellen van grenzen en het oplossen van conflicten.

Kinderen zijn niet bang voor elkaar en komen op voor zichzelf.

Je hebt aandacht voor de relaties tussen de kinderen. Je stimuleert vriendschapsbanden tussen kinderen, zonder hen te dwingen.

Kinderen blijven ook zonder jou rustig bezig. Ze zijn niet afhankelijk van jouw tussenkomsten.

 : dit zit goed!

 : dit kan beter!

 : dit moet aangepakt worden!

Je maakt deel uit van de groep en je bent er voor de kinderen. Je geniet van wat er gebeurt en je komt tussenbeide wanneer het past.

Je zorgt ervoor dat kinderen aandacht hebben voor elkaar. Dat doe je door te laten zien wat kinderen gemaakt hebben of waarmee ze die dag bezig geweest zijn. Je blikt ook samen met hen terug op leuke momenten in de opvang. Dit alles kan door middel van foto's aan de muur of in een boekje, tekeningen op ooghoogte van de kinderen, ...

Kinderen herkennen in de ruimte (via foto's, prenten, materialen, ...) hun thuissituatie en achtergrond, waarbij je rekening houdt met de diversiteit tussen je kinderen. Er wordt af en toe bij stilgestaan of er worden gesprekjes over gevoerd tussen kinderen en/of met een begeleider.

Kinderen vinden een afgeschermd wegkruipplekje in de ruimte, waar ze zich kunnen terugtrekken, zich veilig voelen en tot rust kunnen komen.

Elk kind heeft met minstens één begeleider een vertrouwensband: het kind is blij haar te zien, gaat spontaan naar haar toe, be- trekt haar in zijn spel, zoekt troost bij haar, ...

Je zorgt regelmatig voor sfeervolle momenten in de groep en maakt het dan samen gezellig. Je zorgt ervoor dat jullie samen naar een verhaal luisteren, zingen, versjes zeggen, genieten van muziek, lachen, vieren, ...

DIT GAAN WE AANPAKKEN: Binnen:

Buiten:

3. Ruimte voor initiatief

Elk kind kan tijdens spelmomenten altijd zelf kiezen waarmee het speelt. Je laat ook baby's kiezen uit een doos of een mandje met verschillende spulletjes.

 Elk kind kan zelf kiezen of het binnen of buiten speelt (als de ruimtes aan elkaar grenzen).

Elk kind kan kiezen of het meedoet met een begeleide activiteit of niet en krijgt ook andere keuzemogelijkheden.

Een activiteit die een kind nu niet wil doen, moet het ook later niet per se inhalen als het dat niet wil

 Veruit het meeste speelgoed en materiaal staat bereikbaar (op tafels of in open kasten)

 : dit zit goed!

 : dit kan beter!

 : dit moet aangepakt worden!

Elk kind kan zelf nemen wat het wil.
 Elk kind kan experimenteren met materiaal en zo mogelijkheden ontdekken die jij niet ziet.
 Het resultaat van een aangeboden activiteit ligt niet op voorhand vast: kinderen kunnen er iets anders van maken dan wat jij had gepland.

- ⓘ Je laat toe dat kinderen materiaal van de ene hoek combineren met dat van een andere hoek.
- ⓘ Foto's of pictogrammen maken duidelijk welk materiaal er voorhanden is, waar het zich bevindt en hoe er opgeruimd moet worden.
- ⓘ Je ondersteunt het opruimmoment voor kinderen. Je kondigt het daarvoor tijdig aan (vijf minuten vooraf). Voor de start gebruik je een herkenbaar signaal. Je begeleidt de kinderen tijdens het opruimen.

De regels en grenzen die je stelt, maken dat alles vlot kan verlopen en garanderen een maxmale 'speel'tijd. Ze beperken niet onnodig de vrijheid van kinderen. Ze evolueren mee met de groep. Je vraagt je regelmatig af welke regels (nog) nodig zijn.

Het is duidelijk voor de kinderen wat mag en wat niet mag en waarom. Regels en afspraken worden ondersteund door foto's en pictogrammen. Kinderen worden indien mogelijk mee betrokken bij het maken van afspraken in de opvang en bij het nemen van beslissingen.

DIT GAAN WE AANPAKKEN: Binnen:

Buiten:

 : dit zit goed!

 : dit kan beter!

 : dit moet aangepakt worden!

4a. Organisatie - ruimte

Hoeken zijn afgebakend met een kastje, een mat, dozen, ... Het is duidelijk tot waar de hoek reikt.

Bepaalde hoeken zijn bewust naast elkaar geplaatst of verder van elkaar gezet. Zo staat de poppenhoek bijvoorbeeld in de buurt van de winkel en staat de glijbaan ver van de boekenhoek. Dat zorgt ervoor dat het spel in de ene hoek dat in de andere hoek niet stoort, maar veeleer bevordert.

De ruimte blijft overzichtelijk en aantrekkelijk voor kinderen om in te spelen.

Elke ruimte wordt optimaal benut, bv. ook in de gang staat een klimtuig, de tweede ruimte in je lokaal staat altijd open, ...

Elk kind speelt (bijna) elke dag buiten.

DIT GAAN WE AANPAKKEN: Binnen:

Buiten:

4b. Organisatie - tijd

Op alle momenten is er minstens één begeleider die tussen de kinderen zit en voor hen beschikbaar is om mee te spelen en hen te stimuleren.

De taakverdeling tussen begeleiders is afgestemd op de beleving en de behoeften van elk kind. Taken in de organisatie wijken daarvoor.

Dankzij een vlotte organisatie ervaren kinderen zelden of nooit wachtmomenten tijdens hun 'speel'tijd.

Je gaat flexibel om met de indeling van kinderen in groepen. Als je merkt dat het voor een kind heel leuk zou zijn om eens naar een andere groep te gaan (aanbod op hoger niveau, broer of zus, jongere kinderen), dan kan dat.

 : dit zit goed!

 : dit kan beter!

 : dit moet aangepakt worden!

DIT GAAN WE AANPAKKEN: Binnen:

Buiten:

5. Begeleiderstijl

5a. Stimulerend tussenbeide komen

Je kijkt eerst naar de betrokkenheid van een spelend kind, alvorens tussen te komen in zijn spel.
 Je gaat op een enthousiastmerende manier om met de kinderen, zonder hen te 'entertainen'.
 Je prikkelt kinderen tot communicatie, tot actie en tot denken.
 Je voelt zelf heel goed aan wat elk kind kan boeien en pikt zijn interesses op in zijn spel. Je biedt elk kind daarover iets aan of past jouw aanbod meer in het algemeen aan.
 Je herkent de non-verbale signalen (lichaamshouding, mimiek, gebaren) waarmee baby's aangeven wat ze willen en je speelt erop in.
 Wat je zegt en aanbiedt, sluit goed aan bij het ontwikkelingsniveau van elk kind. Je past je aanbod voor een kind aan als blijkt dat het voor dat kind te moeilijk is. Je stimuleert en ondersteunt het kind om net iets meer te proberen dan wat het al kan.
 Als het nodig is, zet je een kind aan om te spelen. Eventueel help je een kind te kiezen uit het aanbod. Je gaat na of het ook betrokken speelt.

DIT GAAN WE AANPAKKEN: Binnen:

Buiten:

 : dit zit goed!

 : dit kan beter!

 : dit moet aangepakt worden!

5b. Gevoeligheid voor beleving

Je hebt respect voor elk kind: je ziet het als een evenwaardig persoon, met eigen mogelijkheden en een eigen wil.
 Elk kind voelt dat je aandacht hebt voor hem of haar en dat je interesse toont voor zijn of haar persoon: je bent regelmatig in de buurt, je hebt regelmatig oogcontact, je laat horen dat je weet waar het mee bezig is en hoe het zich voelt, dat het erbij hoort.
 Je geeft warmte en affectie aan elk kind. Elk kind kan bij jou terecht (even op de schoot, een knuffel, ...), maar je geeft ook zelf regelmatig een knuffel. Daarbij hou je rekening met hoe het kind dat ervaart.
 Je bevestigt elk kind als het iets probeert of als iets gelukt is (prestaties op verschillende ontwikkelingsdomeinen, hoe het met andere kinderen omgaat, wie hij of zij is). Je verwoordt dit ook naar de andere kinderen toe.
 Je geeft duidelijkheid en houvast aan de kinderen: Wat gaat er nog gebeuren? Waar vind ik dat? Wie is dat?
 Je hebt oog voor hoe elk kind zich voelt: of het blij is of verdrietig, bang of boos, trots of ongerust, ...
 Je stelt jezelf voor vanwaar dit gevoel komt. Aan jouw reactie voelen kinderen dat je hen begrijpt.
 Voordat je een fopspeen, troostdoekje, knuffel, geeft, ga je na waarom het kind zeurt of huilt en of je daar niets aan kan veranderen.
 Je pikt snel signalen op als een kind een emotioneel moeilijke tijd doormaakt en ondersteunt

DIT GAAN WE AANPAKKEN: Binnen:

Buiten:

 : dit zit goed!

 : dit kan beter!

 : dit moet aangepakt worden!

5c. Autonomie verlenen

Je ziet voorstellen en suggesties in het spel van elk kind en staat ervoor open.

Je respecteert de keuzes van elk kind, duwt het niet in een andere richting. Zolang er betrokkenheid is, kan een kind bijvoorbeeld met de blokken blijven spelen, ook al speelt het daar al elke dag mee.

Je laat toe dat kinderen experimenteren en ontdekken. Je doet niet altijd voor hoe iets gebruikt 'moet' worden. Je grijpt ook niet direct in als iets niet lukt. Elk kind kan leren met vallen en opstaan.

Elk kind bepaalt zelf wanneer iets 'af' is of wanneer het spel 'gedaan' is. Jij bepaalt niet hoe iets eruit moet zijn, jij werkt iets niet verder af voor kinderen,....

Wanneer regels en afspraken overtreden worden, help je kinderen te begrijpen waarom die er zijn. Je kan er, waar nodig en/of mogelijk, flexibel mee omgaan.

Bij het oplossen van conflicten hebben kinderen een actieve rol. Jij lost niet alles voor hen op zonder overleg. De beleving van elk kind komt aan bod en je zoekt samen naar een oplossing waar iedereen zich in kan vinden.

DIT GAAN WE AANPAKKEN: Binnen:

Buiten:

 : dit zit goed!

 : dit kan beter!

 : dit moet aangepakt worden!

1. Aanbod

Afgezien van een opruimmoment, kunnen kinderen blijven spelen in alle / de meeste hoeken, totdat het eten op tafel staat.
Als niet iedereen tegelijk eet, hebben de kinderen die niet eten nog een voldoende gevarieerd keuzeaanbod

DIT GAAN WE AANPAKKEN:

2. Klimaat

 Je laat elk kind zelf kiezen waar het wil zitten.
Ook kinderen die in een hoge stoel of relax zitten, kunnen elkaar zien en met elkaar 'praten'. Kinderen worden in de ruimte niet in afzondering geplaatst, maar dicht bij de andere kinderen.
Het eten verloopt in een ontspannen en gezellige sfeer, zowel voor de kinderen als voor jou.
Zodra het kan, gebeurt het eten samen aan tafel. Het eten wordt aan tafel opgeschept.
Je zit tussen de kinderen en eet indien mogelijk mee. Jij babbelt met de kinderen en ook tussen hen is er heel wat contact.
Baby's die op dat moment niet eten, kunnen mee betrokken worden bij het eetmoment, bv. van op de schoot.

DIT GAAN WE AANPAKKEN:

 : dit zit goed!

 : dit kan beter!

 : dit moet aangepakt worden!

3. Ruimte voor initiatief

Je kondigt het eetmoment (en eventueel het daaraan voorafgaande opruimmoment) op tijd aan, zodat het kind zijn spel kan afronden (herkenbaarheid).

Kinderen worden ingeschakeld in het klaarzetten van de tafel, het inscheppen, het afruimen, ...

Kinderen krijgen de kans om bij te vragen of om aan te geven dat ze genoeg hebben.

Kinderen hebben enige inspraak in het menu, bv. boterhammen met twee soorten beleg, verschillende soorten fruit, ...

DIT GAAN WE AANPAKKEN:

4. Organisatie

Er is een flexibele planning van het eetmoment: het dagritme van de groep wordt gevolgd.

Kinderen komen pas aan tafel wanneer het eten klaarstaat om uitegschept te worden.

De duur van het eetmoment is afgestemd op wat het kind aankan.

Er is soepelheid in het dagschema met het oog op de behoeften van elk individueel kind. Kinderen kunnen ook een tussendoortje krijgen als ze honger hebben, beschikken over een drinkbeker waar ze vrij uit kunnen drinken,...

Een vlotte organisatie voorkomt dat een of meer kinderen lang aan tafel moet(en) wachten voor of na het eten.

Als er toch gewacht moet worden, zorg je ervoor dat kinderen zich niet vervelen. Je speelt in op wat er gebeurt en last een leuke activiteit in. Voorbeeld: een kind dat begint te zingen, moedig je aan en wie mee wil zingen of dansen, doet mee.

Bij de taakverdeling tussen de begeleiders wordt rekening gehouden met de beleving van de kinderen. Terwijl jij in de eerste plaats het eten opschept, werkt iemand anders vooral aan de interactie en sfeer tussen de kinderen.

Er blijft aandacht voor elk individueel kind. Ook de kinderen die niet opvallen, worden opgepikt en aangesproken. Zij moeten niet elke dag tot het laatste wachten.

 : dit zit goed!

 : dit kan beter!

 : dit moet aangepakt worden!

DIT GAAN WE AANPAKKEN:

5. Begeleiderstijl

5a. Stimulerend tussenbeide komen

Jouw enthousiasme maakt dat kinderen willen proeven van nieuw, onbekend voedsel.

Je gaat in op wat er gebeurt, wat er te zien, proeven en ruiken is, of wat de kinderen zelf aanbrengen (smaak en kleur beschrijven, namen van groenten, kleuren, geluidjes,...)

Je stimuleert de kinderen om met elkaar om te gaan, te praten, te lachen,...

DIT GAAN WE AANPAKKEN:

5b. Gevoeligheid voor beleving

Je maakt tijd voor elk kind en je hebt met elk van hen contact.

Eten is een uitdaging voor kinderen (het hanteren van bestek,...). Je bevestigt elk kind dan ook wanneer er iets lukt. Ook andere kinderen kunnen dat horen.

Je hebt oog voor wie het naar zijn zin heeft en wie niet. Je stimuleert kinderen om hun gevoelens te uiten en te herkennen. Ook bij 'moeilijke eters' blijf je rustig en geef je vertrouwen. Daardoor probeer je te voorkomen dat het eetmoment een gevechtssituatie wordt.

DIT GAAN WE AANPAKKEN:

 : dit zit goed!

 : dit kan beter!

 : dit moet aangepakt worden!

5c. Autonomie verlenen

Je respecteert de keuzes van een kind. Een kind dat niet wil eten, wordt aangemoedigd, maar op dat moment niet gedwongen. Het kan op een later moment eten.

Je geeft kinderen de kans en moedigt hen aan om zelfstandig te eten en te experimenteren met leren eten, bv. stukjes fruit eten met de vingers, zelf opscheppen,...

DIT GAAN WE AANPAKKEN:

 : dit zit goed!

 : dit kan beter!

 : dit moet aangepakt worden!

1. Aanbod

Ook boven en rond de verzorgingstafel zijn er aantrekkelijke zaken om naar te kijken, zoals foto's, kleuren, versieringen, een mobile,... Je brengt daar regelmatig verandering in.

Je geeft het kind iets in zijn handjes om mee te spelen als het daar behoefte aan heeft.

Het spel van kinderen die niet verluierd worden valt niet stil omdat jij bezig bent met verzorging. Er is een uitdagend keuzeaanbod en/of er is een andere begeleider die het spel van elk ander kind blijft ondersteunen.

DIT GAAN WE AANPAKKEN:

2. Klimaat

Het verzorgingsmoment is een leuk één-éénmoment tussen jou en het kind. Er is tijd voor een liedje, een babbeltje. Het is geen 'bandwerk'.

Je nodigt kinderen individueel uit (naam, kom je?) in plaats van hen zomaar uit de groep te pakken. Je spreekt hen niet aan als groep.

Terwijl je een kind verzorgt, hangt er ook bij de andere kinderen een ontspannen en gezellige sfeer.

Verzorgen gebeurt in het tempo van het kind (traag genoeg).

DIT GAAN WE AANPAKKEN:

3. Ruimte voor initiatief

Je nodigt het kind uit om zijn handjes te strekken. Pas daarna pak je het kind op.

Je geeft het kind de kans om jou te helpen (luier nemen, fopspeen wegleggen,...).

DIT GAAN WE AANPAKKEN:

 : dit zit goed!

 : dit kan beter!

 : dit moet aangepakt worden!

4. Organisatie

De duur van het verzorgingsmoment is afgestemd op de leeftijd en de behoeften van de kinderen.

Je bent als begeleiders niet allemaal tegelijk bezig met het verluieren van de kinderen. Minstens één begeleider blijft ook tijdens het verzorgingsmoment spelend met de andere kinderen bezig.

Er is soepelheid in het dagschema: kinderen worden verluierd telkens als dat nodig is.

DIT GAAN WE AANPAKKEN:

5. Begeleidersstijl

5a. Stimulerend tussenbeide komen

Je speelt tijdens het verzorgen in op signalen en vragen van het kind.

Je lokt uit dat kinderen actief worden: naar lichaamsdelen wijzen, ze benoemen, liedjes of verzen, redeneren over wat er gebeurt en wat ze ervaren,...

Bij het kiezen van een kind voor een gemeenschappelijk verluiermoment hou je rekening met zijn betrokkenheid op dat moment. Als een kind intens bezig is en opgaat in zijn spel, neem je eerst een ander kind.

DIT GAAN WE AANPAKKEN:

 : dit zit goed!

 : dit kan beter!

 : dit moet aangepakt worden!

5b. Gevoeligheid voor beleving

Kinderen worden met respect behandeld voor en tijdens het verzorgingsmoment: je nodigt het kind uit voor het verluieren, je bent geduldig, je maakt geen verwijten.

Je hebt individuele aandacht voor elk kind en zorgt voor oogcontact met elk kind.

Je toont warmte en genegenheid. Er is tijd voor kietelen en knuffels.

Je bevestigt kinderen als hun iets gelukt is (iets aangeven, zich aan- of uitkleden, op het potje gaan, de kraan dichtdraaien).

Je geeft elk kind duidelijkheid door te beschrijven wat er gebeurt en wat het kind mogelijk ervaart.

Je hebt oog voor de gevoelens en emoties bij kinderen (bv. pijn gedaan en plakker geven). Het kind voelt dat je zijn gevoelens begrijpt en dat het er mag zijn.

DIT GAAN WE AANPAKKEN:

5c. Autonomie verlenen

Als het kind dat wil, laat je het zelf proberen en experimenteren (bv. trapje oplopen, broek uitdoen, handen wassen, neus afvegen, ...) en doe je het niet in zijn plaats.

Je geeft de gepaste ondersteuning om zijn zelfstandigheid te bevorderen (bv. alles klaarleggen voor het kind, alleen de knoop nog vastdoen, ...).

DIT GAAN WE AANPAKKEN:

 : dit zit goed!

 : dit kan beter!

 : dit moet aangepakt worden!

1. Aanbod

Er blijven voldoende (gevarieerde) spelmogelijkheden voor kinderen totdat ze gaan slapen (bv. boekje lezen, in kussenhoek, een aantal zachte balletjes, ...).

Ook kinderen die niet gaan slapen of al weer wakker zijn, blijven de keuze hebben tussen verschillende zaken waarmee ze kunnen spelen.

Voor het slapengaan lees je voor de kinderen die willen een verhaaltje voor, zing je een liedje, ...

DIT GAAN WE AANPAKKEN:

2. Klimaat

Je creëert een rustige sfeer door een overgangsactiviteit of door het inbouwen van een vast ritueel (liedje, versje). Zo kunnen kinderen kalm en in alle rust gaan slapen.

Ook jij kan dit moment rustig doormaken. Er is geen tijdsdruk bij het slapengaan, er wordt flexibel omgegaan met de tijd.

Je besteedt aandacht aan het afscheid in de groep: wie gaat slapen, kan slaapwel zeggen aan de groep.

Instoppen is een individueel kwaliteitsvol momentje tussen het kind en jezelf. Er wordt de nodige aandacht aan besteed.

Er is een zoen of een knuffel voor wie wil.

Korte rituelen die thuis worden gehanteerd bij het slaapmoment, worden zo veel mogelijk overgenomen, voor zover ze niet ingaan tegen de veiligheidsvoorschriften (bv. buikslapers, inbakeren,...).

DIT GAAN WE AANPAKKEN:

 : dit zit goed!

 : dit kan beter!

 : dit moet aangepakt worden!

3. Ruimte voor initiatief

Slapen gebeurt in het tempo van het kind. Het kind bepaalt zo mogelijk zelf wanneer het gaat slapen (ook buiten de vastgestelde rusttijden voor peuters) en wanneer het uit bed komt als het wakker is.

Het rustmoment wordt niet alleen in de grote groep aangekondigd, maar ook individueel aan elk kind, op een manier die bij dat kind past. De aankondiging gebeurt even vooraf, zodat het kind zijn spel kan afronden.

DIT GAAN WE AANPAKKEN:

4. Organisatie

Kinderen hebben een vast eigen bedje, op een vaste plaats. Ze kunnen tot de leeftijd van zes maanden slapen in een ruimte waar jij ook bent.

Kinderen die niet gaan slapen, worden opgevangen. Je bent bij hen, hebt aandacht voor hun beleving, stimuleert hen tot spel. Er is voldoende soepelheid in het dagschema om te kunnen inspelen op de behoeften van elk kind. Kinderen kunnen korter of langer, of soms vroeger of later, of een keertje extra gaan slapen.

DIT GAAN WE AANPAKKEN:

 : dit zit goed!

 : dit kan beter!

 : dit moet aangepakt worden!

			
5. Begeleiderstijl			
5a. Stimulerend tussenbeide komen			
Je zoekt contact met het kind en speelt in op zijn vragen en signalen als je het klaarmaakt om te gaan slapen. Na het wakker worden begeleid je ook de overgang naar het opnieuw actief worden (spelen, keuzes maken, ...).			
DIT GAAN WE AANPAKKEN:			
5b. Gevoeligheid voor beleving			
<p>Je neemt de tijd en je hebt de nodige aandacht voor elk individueel kind (verbaal en fysiek).</p> <p>Je toont genegenheid en zorg voor de kinderen. Kinderen worden 'echt' ingestopt en krijgen een knuffel als ze dat willen.</p> <p>Je beseft dat het slaapmoment voor sommige kinderen niet vanzelfsprekend is en je hebt oog voor hun gevoelens.</p> <p>Je vangt hen op, biedt hen troost en geeft veiligheid.</p> <p>Je brengt duidelijkheid indien nodig en je verwoordt wat er na het slapen nog zal gebeuren, wanneer de ouders komen, ...</p> <p>Opdat kinderen zich veilig zouden voelen, maak je ook gebruik van tips en raadgevingen van de ouders (taal, liedjes,...) om kinderen te helpen inslapen.</p>			
DIT GAAN WE AANPAKKEN:			

 : dit zit goed!

 : dit kan beter!

 : dit moet aangepakt worden!

5c. Autonomie verlenen

Je stimuleert kinderen in hun zelfstandigheid. Ze doen zo veel mogelijk zelf: fopspeen en knuffel nemen, bedje klaarmaken, ...

Je pikt signalen op van kinderen die moe worden en van kinderen die wakker worden. Kinderen kunnen dan zelf aangeven dat ze willen gaan slapen / opstaan.

DIT GAAN WE AANPAKKEN:

Opgroeien

Hallepoortlaan 27 | 1060 BRUSSEL

opgroeien.be

Kind en Gezin-Lijn: 078 150 100

Volg ons op

